

M.S. QOSIMOV,
G.Ya. MUXAMEDJANOVA

INVESTITSIYA LOYIHALARI TAHLILI

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

M.S. QOSIMOV, G.Ya. MUXAMEDJANOVA

INVESTITSIYA LOYIHALARI TAHLILI

O'quv qo'llanma

TOSHKENT – 2011

M.S.Qosimov, G.Ya. Muxamedjanova. "Investitsiya loyihalari tahlili". (O'quv qo'llanma). -T., TDIU, 2011.- 212 bet.

Mas'ul muharrir: i.f.d., prof., N.M. Maxmudov

Taqrizchilar:

1. Rasulov Alisher Fayzievich - O'zbekiston Respublikasi FA qoshidagi Iqtisodiyot instituti professori, iqtisod fanlari doktori.
2. Kalanova Mo'tabar Zikirillaevna - Makroiqtisodiyot kafedrası dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Ushbu o'quv qo'llanmada loyihalarning mohiyati va ularni tayyorlash, loyiha tahlili kontseptsiyasi, loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning uslubiy asoslari va usullari, loyihalarni tahlil qilishning turli jihatlari yoritilgan. Loyihalarni texnik, institutsional, ijtimoiy, ekologik, moliyaviy va iqtisodiy tahlil qilish masalalari alohida-alohida mavzularda berilgan; shuningdek loyihalarning tavakkal xavfini baholash mavzusi o'rin olgan. Iqtisodiy taxlilning uslubi investitsiya loyihalarining taxlili uslubidan va yondashuvidan tubdan farq qiladi. Iqtisodiy taxlil jarayonida loyiha mamlakat iqtisodiyoti uchun qanday naf berishi, mamlakat makroiqtisodiyotiga, uning monitar va fiskal siyosatiga aloqadorligi keng va chuqur taxlil qilinadi. Loyixa tahlilida asosiy e'tibor investitsiyalarni samaradorligiga qaratiladi va bu ko'proq investorlarni qarashini hamda davlat manfaatlarini muvozanatini ifoda etadi. Shu bilan birga ushbu qo'llanmada ekologik, institutsional, ijtimoiy, makroiqtisodiy va moliyaviy iqtisodiy yondashuvlarga alohida e'tibor qaratilgan. Investitsiya loyihalarini tahlilida esa bunday ko'p qirrali yondashuv cheklangan va asosiy etibor investor va tijorat nuqtai nazaridan qaraladi. Shu sababli ushbu qo'llanma iqtisodiy - analitik xususiyatga ega.

Qo'llanma iqtisodiyot yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarga mo'ljallangan. Undan loyihalarni tuzish va tahlil qilish bilan shug'ullanuvchilar ham foydalanishlari mumkin.

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash, tarkibiy qayta qurish, iqtisodiy o'sishning barqaror, yuqori sur'atlarini ta'minlash vazifalari iqtisodiyotimizga jalb etilayotgan investitsiyalar hajmini to'xtovsiz o'stirishini, har bir so'mlik investitsiya eng zarur, eng ko'p samara beradigan ob'ektlarga sarflanishini talab etadi. Ichki investitsiya manbalarining cheklanganligi xorijiy investitsiyalarni jalb qilish borasida ham katta kuch-g'ayratni talab etmoqda. Afsuski qulay investitsiya muhiti yaratilishi, davlat tomonidan investitsiya faoliyati qonun yo'li bilan qo'llab-quvvatlanishiga qaramasdan, investitsiya jarayonlarida bir qator muammolar saqlanib kelmoqda. Bunday holatning sabablari qatorida vakolatli idoralarda texnik-iqtisodiy asoslangan loyihalarni ekspertizadan o'tkazish muddatlari cho'zib yuborilayotganligi hamda investitsiya loyihalari bo'yicha ishlovchi tizimni malakali kadrlar bilan ta'minlashni talab etmoqda.

Mamlakat iqtisodiyot vazirligida, viloyat xokimliklarining iqtisodiyot boshqarmalarida va qator vazirlik va idoralarda investitsiya loyixalari bilan bir qatorda ijtimoiy, ekologik, innovatsion, institutsional va boshqa turkumdagi loyixalarni ishlab chiqarishda, ularni taxlil qilish va amalga oshirishda ayniqsa yuqori malakali kadrlarga ehtiyoj sezilmoqda.

Loyihalar etarlicha chuqur va ilmiy tahlil qilinmasligi oqibatida amalga oshirilgan ba'zi loyihalarda ko'zda tutilgan samaraga erisha olinmayapti. Loyiha tahlilini chuqur biladigan, uning barcha jihatlarini tushunadigan, zarur bo'lsa malakali mutaxassislarni jamlab, loyiha tahlili bo'yicha faoliyatni uyushtira oladigan mutaxassislarga ehtiyoj har qachongidan ortib bormoqda. Ko'rinib turibdiki, maqsadga «Loyihalar tahlili» fanini puxta o'rganish, bu jarayonda tavsiya qilinayotgan adabiyotlar ustida tinimsiz ishlash orqaligina erishish mumkin. Ushbu qo'llanma shu hayotiy zarurat mahsulidir. Unda iqtisodiyot yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar va barcha loyihalar tahlili bilan qiziquvchilar uchun loyiha tahlilining eng muhim jihatlari bayon qilingan.

I-BOB. LOYIHALAR TAHLILINING IQTISODIY KONTSEPTSIYALARI

1.1. Investitsiya: mohiyati, asosiy turlari va tarkibi

Makro va mikro ko'lamda iqtisodiyotni rivojlantirishni investitsiyalarsiz tasavur qilib bo'lmaydi. Investitsiyalar korxonalarni rivojlantirish, mamlakatda iqtisodiy o'sishni ta'minlashning bosh omillaridan biridir. Investitsiyalar deganda yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etish, ishlab turgan quvvatlarni saqlab turish va rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik tayyorlash, foyda olish hamda (atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy rivojlanish kabi) boshqa yakuniy natijalar olish maqsadida turli dasturlar yoki alohida tadbirga (loyiha)larga sarflanadigan mablag' tushuniladi. Investitsiyalar o'z ichiga foyda (daromad) olish va ijtimoiy samaraga erishish maqsadida tadbirkorlik va boshqa faoliyat turlariga sarflangan pul mablag'lari, shuningdek, maqsadli bank omonatlari, paylar, aksiyalar, boshqa qimmatbaho qog'ozlar, texnologiyalar, mashina va uskunalar, litsenziyalar (shu jumladan, tovar belgilari), kreditlar, har qanday boshqa mulk va mulk huquqlarini hamda intellektual boyliklarni oladi.

Demak, investitsiya tushunchasi «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunida ta'rif berilganidek, iqtisodiy yoki boshqa faoliyat ob'ektiga sarf qilinadigan moddiy va nomoddiy ne'matlar va ularni tasarruf qilish huquqini ifodalaydi. Moliyaviy mohiyatiga ko'ra investitsiyalar daromad olish maqsadida xo'jalik faoliyatiga sarflanadigan barcha turdagi aktivlardir (vositalardir).

Iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, investitsiyalar asosiy va aylanma kapitalni yaratish, kengaytirish yoki rekonstruktsiya qilish va qayta qurollantirish uchun qilinadigan xarajatlardir.

Tijorat amaliyotida investitsiyalarning quyidagi uch shakli o'zaro farqlanadi:

- fizik aktivlarga qilingan investitsiyalar;
- pul aktivlariga qilingan investitsiyalar;
- nomoddiy aktivlarga qilingan investitsiyalar.

Fizik aktivlar deganda asosiy ishlab chiqarish vositalari, ya'ni ishlab

chiqarish binolari va inshootlari hamda xizmat muddati bir yildan ortiq bo'lgan har qanday mashina va uskunarlar tushuniladi.

Pul aktivlari deganda boshqa jismoniy va yuridik shaxslardan pul mablag'larini olish huquqi, masalan, bankdagi depozitlar, aksiyalar, obligatsiyalar va boshqalar anglashiladi.

Nomoddiy aktivlar xodimlarni qayta tayyorlash yoki malakasini oshirish dasturlarini amalga oshirish, litsenziyalar sotib olish, savdo belgilarini ishlab chiqarish natijasida firma ega bo'ladigan boyliklardir.

Qimmatbaho qog'ozlarga qilinadigan investitsiyalar «portfel' investitsiyalari», fizik aktivlariga qilinadigan investitsiyalar esa real investitsiyalar, deb ataladi.

Investitsiyalarning har ikki turi ham korxonalar barqaror ishlashi uchun muhim ahamiyatga ega. Portfelli investitsiyalar muammolari moliyaviy menejment sohasida chuqur o'rganilishini ta'kidlagan holda bu o'quv qo'llanmamizda biz ko'proq real aktivlarga qilinadigan investitsiyalarga to'xtalamiz.

Real aktivlarga qilinayotgan investiyalarni tayerlash va tahlil qilish asosan firmaning maqsadlariga, ya'ni investitsiya yordamida firma nimaga erishmoqchi ekanligiga bog'liqdir. SHu nuqtai nazardan investitsiyalarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

I. Iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun sarf qilinadigan investitsiyalar. Bunday investitsiyalardan asosiy maqsad uskunarini almashtirish, xodimlarning malakasini oshirish, ishlab chiqarish quvvatlarini samarali hududlarga ko'chirish asosida firmalarning xarajatlarini kamaytirish uchun sharoit yaratishdan iborat.

II. Ishlab chiqarishni kengaytirish uchun sarf qilinadigan investitsiyalar. Bunday investitsiyalashdan maqsad mavjud quvvatlar hisobiga oldindan shakllangan bozorlar uchun tovarlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

III. Yangi ishlab chiqarishlarni vujudga keltirish uchun sarf qilinadigan investitsiyalar. Bunday investitsiyalar ilgari ishlab chiqarilmagan tovarlar va ko'rsatilmagan xizmatlar turlarini vujudga keltirish, yoki ilgari ishlab chiqarilgan tovarlar bilan yangi bozorlarga chiqish imkonini beradi.

IV. Davlat boshqaruv idoralari talablarini bajarish uchun sarf qilinadigan investitsiyalar. Masalan, ekologiya va mahsulot standartlari talablarini bajarish uchun sarflanadigan investitsiyalar. Investitsiyalarni bunday tasniflashda tavakkalchilik darajasi har xil bo'lishi asos qilib olingan.

Yuqorida keltirilganlardan birinchi va to'rtinchi tur investitsiyalarida tavakkal xavfi darajasi past, qolgan ikkitasida esa yuqori hisoblanadi. Bozorda avval ma'lum bo'lmagan mahsulotni ishlab chiqarish va yangi bozorlarni egallash uchun investitsiya sarfi katta tavakkalchilikni talab qiladi. SHu sababli ham uchinchi guruh investitsiyalari tavakkal xavfi eng yuqori bo'lgan investitsiyalardir.

Ishlab chiqarishni kengaytirishga qilingan investitsiyalarda tavakkal xavfi yangi ishlab chiqarishga qilingan investitsiyalarga qaraganda pastroq. Ayni paytda samaradorlikni oshirishga qilinadigan investitsiyalar bozor allaqachon qabul qilgan tovarlarning sifatini oshirish, tannarxini kamaytirishni ko'zda tutgani uchun ham, ularda tavakkal xavfi darajasi ikkinchi va uchinchi guruhlar investitsiyalarinikidan ancha past bo'ladi. Xuddi shu kabi davlat boshqaruv idoralari talablarini bajarishga sarflangan investitsiyalarning tavakkal xavfi darajasi ancha kichik hisoblanadi.

Investitsiyalar, shuningdek, manbalariga ko'ra, ichki va tashqi investitsiyalarga bo'linadi. Ichki investitsiyalar manbalari davlat byudjeti, korxonalar va aholi mablag'lari, bank kreditlari hamda nobyudjet jamg'armalari mablag'lari, tashqi investitsiyalar manbalari bo'lib xorijiy davlatlar va firmalarning, shuningdek, xalqaro moliya tashkilotlarining mablag'lari hisoblanadi. Investitsiyalarni manbalariga ko'ra bunday guruhlash ularning manbalari bo'yicha tuzilishini ham belgilash imkonini beradi. Iqtisodiy tahlil maqsadlarida va amaliyotda investitsiyalarning manbalariga ko'ra tuzilishi bilan birga ularning tarmoq tuzilishi, hududiy tuzilishi, mulkchilik shakllariga ko'ra tuzilishi, takror ishlab chiqarish tuzilishi va texnologik tuzilishi farqlanadi.

Investitsiyalarning tarmoq (hududiy) tuzilishi alohida tarmoq (hudud)ning ma'lum davrda qilingan investitsiya sarflaridagi ulushini ko'rsatsa, mulkchilik shakllariga ko'ra tuzilishi jami investitsiyalar manbai va sarfidagi davlat va nodavlat mulki ob'ektlarining hissasini ko'rsatadi.

Takror ishlab chiqarish tuzilishi yangi qurilish, ishlab chiqarishni kengaytirish, rekonstruksiya qilish va qayta qurollantirish maqsadlarida sarflangan investitsiyalarning jami investitsiyalardagi ulushi ko'rinishida aniqlanadi.

Investitsiyalarning texnologik tuzilishi qurilish-montaj ishlari, uskuna va inventarlar hamda boshqa xarajatlar (loyiha-qidiruv ishlari, boshqaruv xarajatlari va h.k.)ga qilingan xarajatlarning jami investitsiya xarajatlardagi ulushini ko'rsatadi.

Investitsiyalar tuzilishini tashkil etish, ularning samaradorligini oshirish ko'p jihatdan mamlakatda amalga oshirilayotgan investitsiya siyosatiga bog'liq.

1.2. Makroiqtisod va investitsiyalar aloqadorligi

Makroiqtisod investitsiyalarni jalb etish uchun eng avvalo muhit yaratadi va investitsiya jarayonini rag'batlantiradi. Makroiqtisodiy nazariyada investitsiyalar - I, uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari - C, hukumat xarajatlari - G hamda sof eksport xarajatlari - Xn bilan birga jami xarajatlarni (jami talab) tashkil etadi yoki uning bir qismi deb qaraladi. YA'ni:

$$YaMM = C + I + G + Xn$$

Investitsiya mablag'larining asosiy manbai bo'lib yopiq iqtisodiyot sharoitida mamlakatdagi uy xo'jaliklari jamg'armalari - Sp hamda hukumat jamg'armalari -Sg hisoblanadi.

$$S = Sp + Sg$$

Ochiq iqtisodiyot sharoitida bunga xorijga chiqariladigan mamlakat ichki jamg'armalari bilan xorijdan investitsiyalar va kreditlar ko'rinishida kirib keladigan jamg'armalar o'rtasidagi farq -Sxn ham qo'shiladi:

$$S = Sp + Sg + Sxn$$

Investitsiyalar hajmidagi u yoki bu manba ulushi mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasiga, mamlakatdagi daromadlar darajasiga, ijtimoiy tuzilmaga, amalga oshirilayotgan iqtisodiy vazifalar, iqtisodiy siyosat strategiyasiga bog'liq.

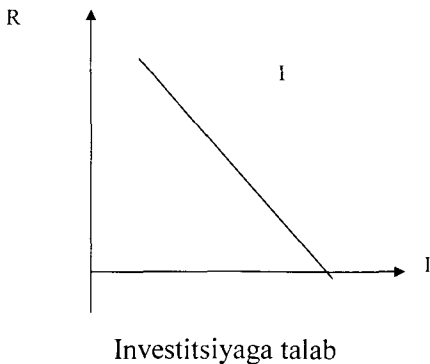
Ma'lumki, milliy iqtisodiyotda yaratilgan yalpi daromad

(YAMM)ning bir qismi turli shakllarda iste'mol qilinadi, bir qismi esa yuqorida ko'rsatilgan shakllarda jamg'ariladi. Milliy iqtisodiyotga qilingan jami investitsiya xarajatlari bilan yalpi jamg'armalar o'rtasida tenglikka erishish, ya'ni $I=S$ ayniyatning ta'minlanishi makroiqtisodiy muvozanatga erishishning muhim shartlaridan biridir.

Bu ayniyatga o'z-o'zidan erishilmaydi, chunki uy xo'jaliklari nafaqat sarmoya sifatida foydalanish maqsadida, balki kutilmagan xarajatlar, qimmatroq buyumlar xarid qilish uchun ham mablag' jamg'aradilar. YA'ni jamg'armalarning bir qismi investitsiyalarga kelib qo'shilmaydi. Bunday vaziyatda hukumat investitsiya xarajatlarining bir qismini o'z zimmasiga olishi yoki xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali yuqoridagi ayniyatni ta'minlashi, bu uchun esa mamlakatda qulay investitsiya muhitini yaratishi lozim. Samarali byudjet-soliq, pul-kredit, valyuta va tashqi savdo siyosati, investorlarga yaratilgan kafolatlar va imtiyozlar hamda makroiqtisodiy barqarorlik bu muhitni belgilovchi shartlardir. Ayniqsa inflyatsiya sur'atlarining yuqori bo'lishi jamiyatda inflyatsion psixoz holatini yuzaga keltirib, iste'molga cheklangan moyillikning ortishiga, jamg'armalar va oxir-oqibat investitsiyalar hajmining pasayishiga olib keladi.

Investitsiyalar hajmini belgilovchi asosiy omillar foiz stavkasi va kutilayotgan o'rtacha foyda me'yori hisoblanadi. Iqtisodiyotga qilinadigan investitsiyalar hajmi foiz stavkasiga teskari proporsional kattalik hisoblanadi.

Grafik 1.2.1.

Investitsiyaga talab funksiyasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$I_{\text{talab}} = E - dR + nY$$

Bu erda: I_{talab} - iqtisodiyotda investitsiyalarga talab hajmi;

E – foiz stavkasi nolga teng bo'lgandagi investitsiyalarga maksimal talab hajmi;

d – foiz stavkasi o'zgarishiga investitsiyalar hajmi o'zgarishi bog'liqligini ko'rsatuvchi empirik koeffitsient;

R – bank foiz stavkasi;

n – investitsiyalashga cheklangan moyillik;

Y – jami daromad (yalpi milliy mahsulot);

Investitsiyalashga cheklangan moyillik investitsiya xarajatlaridagi o'zgarish miqdorining (ΔI) jami daromadlar o'zgarishidagi (ΔY) ulushini ko'rsatadi.

$$n = \Delta I / \Delta Y$$

Keltirilgan formula va grafikdan ko'rinib turibdiki, foiz stavkasi nolga teng bo'lganda ham investitsiyalar hajmi ma'lum miqdor bilan chegaralanar ekan. Chunki mamlakatdagi daromad darajasi cheklanganligi, boshqa resurslarning miqdori va sifati, mamlakatdagi qurilish industriyasi, ishlab chiqarish infratuzilmasining rivojlanish darajalari cheksiz hajmdagi investitsiyalarni o'zlashtirish imkoniyatini bermaydi.

Kapital egalari foiz stavkasidan yuqori yoki hech bo'lmaganda unga teng bo'lgan sof foyda me'yorini ta'minlagan loyihalargagina sarmoya qo'yadilar. Bundan xulosa shuki, hukumat foiz stavkalarini tushirishga erishsa yoki kutilayotgan sof foyda me'yorining oshishi uchun shart-sharoit yaratsa, iqtisodiyotga qilingan investitsiyalar miqdori orta boradi.

1.3. Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy kontseptsiyalar

Investitsiyalarni tahlil qilish, ularning samaradorligi darajasini aniqlash bir qancha iqtisodiy kontseptsiyalarga tayanib amalga oshiriladi.

1. Investitsiyalarning firma boyligini oshirishdagi roli.

Har qanday firma investitsiya jalb qilar ekan, avvalo, o'z boyligini oshirishni maqsad qilib qo'yadi. Bu maqsad firmaning foydani ko'paytirish kabi ko'pincha asosiy deb qaraladigan boshqa bir maqsadidan ancha kengroqdir. Chunki firmaning asosiy maqsadi foydani ko'paytirishdan iborat deyilganda foyda va rentabellik darajasini darhol ko'paytirishni emas, balki bozordagi o'z sektorini kengaytirish yoki nomoddiy aktivlarini oshirishga qaratilgan tijorat strategiyalarini tushunish qiyin bo'lar edi. Demak, firma boyligini oshirish investitsiyalashga undovchi anchagina universal bo'lgan sababdir.

Firma boyligi o'z ichiga firma o'z kapitalining bozor qiymatini (O'KBQ) hamda firma majburiyatlarining bozor (MBQ) qiymatini oladi. YA'ni:

$$\text{Firma boyligi} = \text{O'KBQ} + \text{MBQ}$$

Shu narsa ravshanki, firmaning real boyligi uning kapitali (yuqori likvidli aktivlar ko'rinishida turgan kapitalni istisno qilgan holda) qanchalik ko'pligi bilan emas, balki bu kapital tovarlar va xizmatlar bozorida firmaga qanday holatni ta'minlab berishi bilan belgilanadi. Shu sababga ko'ra, investitsiyalar firmalarning raqobatbardoshligini yaxshilasa va ular kapitalining daromadlilikini oshirsa, ularning boyligi ko'payadi hamda egalari yanada boyiydilar. Aks holda investitsiyalar firma balansi passivlarini ko'paytirgani holda uning raqobatbardoshligini oshirmasa, firmaning rentabelligi pasayib ketishi, buning oqibatida esa uning boyligi kamayishi mumkin.

Aytilganlardan xulosa shuki, investitsiyalar, shu jumladan, real aktivlarga qilinadigan investitsiyalarning maqsadga muvofiqligini baholashning asosiy mezon bo'lib, ularning firma boyligiga qanday ta'sir etishi hisoblanadi.

2. Pul tushumlari haqida tushuncha.

Pul tushumlari (pul ob'ekt oqimlarining, cash flow) iqtisodiy adabiyotlarimizda yaqindan buyon qo'llanilayotgan atama bo'lib firma tijorat faoliyati natijasida olingan tushumlarni, ya'ni pul kirimlari va chiqimlari ko'rsatadi.

Pul tushumlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Asosiy faoliyat bo'yicha:

- naqd pul evaziga sotishdan olingan pul tushumi;
- pul o'tkazish yo'li bilan sotishdan olingan pul tushumlari.

2. Investitsiyalar bo'yicha:

- qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalardan daromadlar;
- shu'ba korxonalar va xorijdan tushumlar;
- aktivlarni sotishdan keladigan tushumlar.

3. Moliyaviy operatsiyalar bo'yicha:

- qimmatli qog'ozlarni sotishdan olingan tushumlar;
- qarzlarni.

Firmaning pul chiqimlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Asosiy faoliyat bo'yicha:

- xom ashyo va materiallar uchun to'lovlari;
- ish haqi to'lovlari;
- soliq to'lovlari;
- sug'urta to'lovlari.

2. Investitsiyalar bo'yicha:

- asosiy kapitalni sotib olishga;
- asosiy kapitalni montaj qilishga.

3. Moliyaviy operatsiyalar bo'yicha:

- foizlar va dividendlar to'lashga;
- ssudalar va obligatsiyalar bo'yicha majburiyatlarni so'ndirishga.

Pul tushumlari va chiqimlari o'rtasidagi farq, ya'ni sof pul tushumlari firma boyligi oshishini ta'minlovchi sof pul qoldig'idir. Ammo firma faoliyatining yakuniy natijasini baholashda buxgalter yondashuvi bilan moliyachi yoki iqtisodchi yondashuvi o'rtasida farq bor.

Buxgalter yondashuviga ko'ra firma faoliyatining yakuniy natijasini soliqlar to'lagandan keyin firma ixtiyorida qolgan sof daromad tashkil etadi. Moliyachi va iqtisodchi yondashuviga ko'ra yakuniy natijaga nafaqat firma ixtiyorida qolgan sof daromad, balki foydalanilishi me'yoriy hujjatlar bilan cheklab qo'yilgan, ammo pirovardida firmaning umumiy boyligiga qo'shilib, uni ko'paytiradigan pul mablag'lari ham kiradi.

Bunday mablag'larga amortizatsiya ajratmalari hamda hisoblangan, ammo to'lanmagan soliqlar kiradi.

Amortizatsiya o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, asosiy kapitalning ma'naviy va jismoniy eskirishini qoplash uchun mablag' jamg'arishni ta'minlaydigan maqsadli ajratmadir. Bu ajratmalar miqdori uch omilga bog'liq:

- asosiy kapital tarkibiga kirgan uskunaning balans qiymatiga;
- uskunaning xizmat muddatiga;
- uskuna uchun belgilangan amortizatsiyani hisoblash uslubiga.

Amortizatsiya ajratmalari maqsadli pul jamg'armasini tashkil etish manbai bo'lgani holda, shuningdek, firma foydasidan boshqa xarajatlar singari ayirib tashlansa-da, firma mulki bo'lib qolaveradi. Firma asosiy kapitalni yangilashga kirishganda amortizatsiya jamg'armasidan sof foyda kabi foydalaniladi. SHu nuqtai nazardan amortizatsiya jamg'armasini shakllantirish firmaning investitsiya zahirasini jamg'arishni anglatadi.

SHu sababga ko'ra, hisoblangan amortizatsiyani firma tijorat faoliyatining yakuniy natijasiga, ya'ni (sof) pul tushumlariga kiritish mantiqan to'g'ri bo'ladi.

Buxgalteriya hisobining Amerika standartlari GAAP (Generally Accepted Accounting Principles) atamalaridan foydalansak, pul tushumlarini aniqlash tenglamasi quyidagicha yoziladi:

$$PT = MRT - (JX - A) - FT - S \text{ to'l.}$$

Bu erda: PT – pul tushumlari;

MRT - mahsulot realizatsiyasidan tushum;

JX - jami xarajatlar;

A - amortizatsiya;

FT - foiz to'lovlari;

S to'l.- to'langan soliqlar.

Iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan qaraganda har qachon firmaning boyligi kelajakda bo'ladigan barcha pul tushumlarining hozirgi qiymatiga teng. Investitsiyalar maqsadga muvofiqligini aniqlash uchun barcha pul tushumlari va chiqimlari to'g'ri baholanib, ular firma boyligini qanchaga ko'paytirishi aniqlab olinadi. Olingan natija esa yakuniy qaror qabul qilish uchun asos bo'ladi.

1.4. O'zbekiston investitsiya siyosatining mohiyati va yo'nalishlari

O'zbekistonda 2009-2014 yillarga muljallangan ishlab chiqarishni texnik va texnologik qayta qurollantirish dasturi hozirda muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Amalga oshirilayotgan investitsiya siyosati mustaqillikning dastlabki yillaridanoq yoqilg'i energetika va don mustaqilligini ta'minlash, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, eksport salohiyatini oshirish va import o'rnini bosuvchi mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish uchun ustuvor sohalarni qo'llab-quvvatlash, Chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun ochiq eshiklar siyosatini olib borish kabilarga qaratildi. Investitsiya siyosatni olib borishda quyidagi tamoyillarga asoslanildi:

- belgilangan davlat ustuvorliklari asosida eng muhim tarmoqlar va faoliyat sohaslarini tanlab qo'llab-quvvatlash;
- ijtimoiy ahamiyatli tarmoqlarni (sog'liqni saqlash ta'lim, madaniyat va h.k.) aholi turmush darajasini yaxshilash, umrini uzaytirish, ijtimoiy jihatdan keskin tabaqalanishning oldini olish, iste'mol talabining faollashuvini ta'minlash maqsadida etarli darajada qo'llab-quvvatlash;
- Chet el investitsiyalarini o'zaro manfaatdorlik asosida ustuvor sohalarga jalb qilish;
- potensial investitsiya resurslarini savdo sohasi va pul bozorida sanoat sohasiga qayta taqsimlash;
- ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik ishlarini qo'llab-quvvatlash, xorijdan yangi texnikalar uchun litsenziyalar sotib olish, katta laboratoriyalarni saqlab turishga quvvati etadigan yirik korporatsiyalar tuzish orqali ishlab chiqarish kapitalini jamlash hisobiga intellektual kapital va ilmiy-texnik potentsialni oshirish;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari va mineral xom ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash va ularni tashqi bozorda raqobatbardosh bo'ladigan darajaga olib chiqishga yo'naltirilgan investitsiya loyihalarini qo'llab-quvvatlash;
- aholining oziq-ovqat va iste'mol tovarlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan ishlab chiqarish quvvatlarini jadal

rivojlantirishni investitsiyalar bilan ta'minlash;

- investitsiya jarayonlari ishtirokchilarining o'zaro aloqalarini tartibga solib turuvchi qonunchilik bazasini takomillashtirish.

Investitsiya manbalarini shakllantirish borasida davlat ko'radigan chora-tadbirlar investitsiyalarning ichki manbalariga tegishli bo'lib, asosan soliq-byudjet siyosati va pul-kredit siyosati vositalari yordamida davlat, aholi, korxonalar, bank va davlat byudjeti mablag'larini shakllantirish, qayta taqsimlash va ular o'rtasida ma'lum proportsiyalarni yuzaga keltirishga qaratilgan. Masalan, soliq stavkalarining pasaytirilishi aholi va korxonalar daromadlarining oshishiga, investitsiyalar manbai bo'lgan aholi jamg'armalari va korxonalarining sof foydasi miqdorlarining ko'payishiga olib keladi. Ayni paytda investitsiyalarning manbalariga ko'ra tuzilishida bu ikki guruhning ulushi oshadi. Jami investitsiyalar hajmida bank kreditlari, korxonalar va aholi mablag'lari hissasining yuqori bo'lishi bozor iqtisodiyoti sharoitida ijobiy hodisa hisoblanadi.

Bir qator davlatlarda qo'llaniladigan jadallashtirilgan amortizatsiya usuli ham korxonalarda investitsiya mablag'larining tezroq jamlanishiga olib keladi va investitsiya jarayonlarini tezlashtiradi. Biroq O'zbekistondagi buxgalteriya tizimida bu usul qo'llanilmaydi. Investitsiya siyosatining eng muhim bo'g'ini investitsiya mablag'larini eng ustuvor va ahamiyatli tarmoqlar va hududlarga jalb qilish borasidagi chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bu maqsadda, umuman, mamlakat iqtisodiyotida, xususan esa, ustuvor deb belgilangan tarmoqlar va hududlarda qulay investitsiya muhitini yaratish zarur. Investitsiya muhiti bir qator shart-sharoitlarga qarab baholanadi. Bu shart-sharoitlarga siyosiy barqarorlik, inflyatsiya va ishsizlik darajalari, byudjetning to'ldirilishi darajasi, davlatning iqtisodiyotdagi ishtiroki va xususiy sektorning rivojlanishi darajasi, iqtisodiyotning, xususan, tashqi savdo, valyuta bozorlarining erkinligi, bozor infratuzilmasining rivojlanishi darajasi, tabiiy va mehnat resurslarining mavjudligi va ulardan foydalana olish imkoniyatlari, ishchi kuchining malakasi, soliq tizimining xususiyatlari, bank foiz stavkalari, bozor sig'imi va boshqalar kiradi.

Investitsiya muhitini belgilovchi eng muhim omillardan biri mamlakatda investorlar uchun yaratilgan imtiyozlar va kafolatlardir.

Investorlar uchun soliq imtiyozlarini berish amaliyotda keng qo'llaniladigan tadbirdir. Masalan, respublikamizda korxonalar foydasining ishlab chiqarishni kengaytirish, rekonstruksiya qilish va qayta qurollantirishga sarflangan qismi soliqqa tortilmaydi. SHuningdek, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, xalq iste'moli tovarlari, bolalar assortimentidagi hamda eksportga mo'ljallangan tovarlar ishlab chiqarish kabi bir qator sohalarda yangi ochilgan korxonalar soliqlardan vaqtincha ozod etilish, umumiy soliq stavkalariga nisbatan pastroq soliq stavkalari qo'llanilishi kabi imtiyozlarga ega bo'ladilar.

Ichki investitsiya manbalari cheklangan bir sharoitda, ayniqsa, o'tish davrini boshidan kechirayotgan davlatlar uchun Chet el investitsiyalarini jalb qilish alohida ahamiyatga ega. Respublikamizda mustaqillik yillarida 13 mlrd. AQSH dollaridan ko'proq miqdordagi Chet el investitsiyalari o'zlashtirildi. Xorijiy investorlar uchun, ular oladigan yakuniy moliyaviy natijalariga bevosita va bilvosita ta'sir etadigan bir qator imtiyozlar va kafolatlar tizimi yaratilgan. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida Chet el investitsiyalari ishtirokida bunyod etilgan eng yirik sanoat ob'ektlari respublikamizning eksport salohiyatini oshirdi, eksport va importning tovar tuzilishida ijobiy siljishlarga erishish, mamlakatning to'liq yoqilg'i-energetika mustaqilligini ta'minlash imkonini berdi.

1.5. Iqtisodiyotni rivojlantirishni asosiy yo'li – loyihalarni yaratish va amalga oshirish

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni modernizatsiyalash dasturi asosida 2009-2014 yillarda 852 loyihani amalga oshirish nazarda tutilmoqda. Ularning 127 tasi innovatsion loyihalar bo'lib, qiymati 7.3 milliard dollarga teng.

Respublikamiz mustaqillikka erishib, bozor munosabatlarini rivojlanayotgan ekan, iqtisodiyotni jadal rivojlantirishni eng asosiy omillardan biri bo'lgan investitsiya siyosatiga bog'liqdir. Investitsiya siyosatining samaradorligini ta'minlash iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlari va hozirgi kun talablariga javob beradigan mukammal investitsiya dasturini ishlab chiqishni talab etadi.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I-BOB. LOYIHALAR TAHLILINING IQTISODIY KONTSEPTSIYALARI.....	4
1.1.Investitsiya: mohiyati, asosiy turlari va tarkibi.....	4
1.2.Makroiqtisod va investitsiyalar aloqadorligi.....	7
1.3.Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy kontseptsiyalar.....	9
1.4.O'zbekiston investitsiya siyosatining mohiyati va yo'nalishlari.....	13
1.5.Iqtisodiyotni rivojlantirishni asosiy yo'li-loyihalarni yaratish va amalga oshirish.....	15
Qisqacha xulosalar.....	19
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	20
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	21
II-BOB.LOYIHA TAHLILI KONTSEPTSIYASI.....	22
2.1.Loyiha nima?	22
2.2.Loyihalarning tasnifi tushunchasi.....	23
2.3.Loyiha hayot davrining asosiy bosqichlari.....	28
2.4.Loyiha muhiti.....	29
2.5.Loyiha ob'ektlari va sub'ektlari.....	35
2.6.Loyiha tahlilining mohiyati va vazifalari.....	39
2.7.Loyiha tahlili tuzilmasi.....	40
2.8.Davlatning iqtisodiy faoliyati va investitsiya loyihalari.....	41
Qisqacha xulosalar.....	44
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	45
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	45
III-BOB.LOYIHALARNI TAYYORLASH.....	46
3.1.Loyihalarni tayyorlash tushunchasi.....	46
3.2.Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari.....	47
3.3.Investitsiya imkoniyatlarini qidirishni tashkil qilish.....	49
3.4.Loyihalarni birlamchi tayyorlash masalalari va biznes rejalarini o'rni.....	51
3.5.Loyihalarning yakuniy shakllangan varianti va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligi.....	57
Qisqacha xulosalar.....	60
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	62

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	62
--	----

IV-BOB. INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLİYAVIY-IQTISODIY BAHOLASHNING USLUBIY ASOSLARI.....	64
4.1.Investitsiya loyihalarini tanlashda moliyaviy-iqtisodiy baholashning roli....	64
4.2.Diskontlash haqida tushuncha.....	65
4.3.Annuitetning kelgusi qiymati.....	68
4.4.Annuitetning joriy qiymati.....	71
4.5.Renta qiymati.....	72
Qisqacha xulosalar.....	75
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	76
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	76

V-BOB. INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLİYAVIY–IQTISODIY BAHOLASHNING ASOSIY USULLARI.....	77
5.1.Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari.....	77
5.2.Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul tushumlarini diskontlashga asoslangan usullari.....	78
5.3.Investitsiya loyihalarini baholashning sodda usullari.....	84
Qisqacha xulosalar.....	87
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	88
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	89

VI-BOB.RAQOBATLASHUVCHI INVESTITSIYA LOYIHALARINI BAHOLASH.....	90
6.1.Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha.....	90
6.2.Muqobil investitsiyalar.....	90
6.3.Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar.....	92
6.4.Xarajatlarga ko'ra samaradorlikni baholash usuli.....	95
6.5.Uskunalarni ta'mirlash yoki almashtirish haqidagi qarorlarni asoslash.....	96
Qisqacha xulosalar.....	98
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	99
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	99

VII-BOB. TEXNIK TAHLIL.....	100
7.1.Loyihalarni texnik tahlil qilishning vazifalari va tarkibi.....	100
7.2.Loyihalarni ishlab chiqishning texnik muammolari. Mulk shakli. Loyiha o'lami.....	101

7.3.Loyihalarni joylashtirish o'zgarishlar.....	105
7.4.Xarajatlardagi o'zgarishlar.....	106
7.5.Loyihani amalga oshirish ishlari grafigi.....	109
Qisqacha xulosalar.....	110
Nazorat va mulohaza savollari.....	110
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	111
VIII-BOB.EKOLOGIK TAHLIL.....	112
8.1.Ekologik tahlilning mohiyati.....	112
8.2.Ekologik tahlilning vazifalari.....	113
8.3 Ekologiya bo'yicha loyiha-smeta xujjatlarini tayyorlash.....	115
8.4. Ekologiyani moliyalashtirish manbalari.....	117
Qisqacha xulosalar.....	118
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	119
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	120
IX-BOB.IJTIMOY TAHLIL.....	121
9.1.Ijtimoiy tahlilning mohiyati va tarkibiy qismlari.....	121
9.2.Aholining ijtimoiy-madaniy va demografik xususiyatlari.....	122
9.3.Loyiha va mahalliy madaniyat talablari.....	123
9.4.Loyihalardan manfaatdorlikni ta'minlash masalalari.....	124
9.5.Ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishda xotin-qizlarning roli.....	125
9.6.Ijtimoiy tahlilda mutaxassislar masalasi.....	126
Qisqacha xulosalar.....	127
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	128
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	129
X-BOB.INSTITUTSIONAL TAHLIL.....	130
10.1.Institutsional tahlilning mohiyati va maqsadlari.....	130
10.2.Institutsional tahlil tuzilmasi.....	131
10.3.Loyiha ishtirokchilari faoliyatidagi doimiy muammolar.....	132
10.4.Zaruriy institutlarni tashkil etishga ta'sir etuvchi omillar.....	134
10.5.Loyihalarning investitsiyalardan keyingi bosqichiga e'tiborsizlik.....	138
Qisqacha xulosalar.....	139
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	140
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	140
XI-BOB.MOLIYAVIY TAHLIL.....	141
11.1.Moliyaviy tahlilning mohiyati va turlari.....	141
11.2.Moliyaviy rentabellik tahlili.....	142

11.3.Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili.....	144
11.4.Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili.....	145
11.5. Loyihaning moliyaviy samaradorligini foyda balansi yordamida aniqlashning oddiy usuli.....	148
Qisqacha xulosalar.....	150
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	151
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	151
XII-BOB.IQTISODIY TAHLIL.....	152
12.1.Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari.....	152
12.2.Iqtisodiy tahlilning yo'nalishlari. Loyiha va loyiha asosida rivojlanishni qiyosiy tahlili.....	155
12.3.Iqtisodiy tahlilda yashirin baholar.....	156
12.4.Manfaatlar va xarajatlarni o'lchash usublari va muammolari.....	158
Qisqacha xulosalar.....	162
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	163
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	164
XIII-BOB.INVESTITSIYA LOYIHALARIDA QALTISLIK TAHLILI..	165
13.1.Noaniqlik va qaltislik haqida umumiy tushuncha.....	165
13.2.Qaltisliklarni boshqarish usullari.....	167
13.3.Qaltislik uchun mukofot.....	169
13.4.Loyihalarning qaltislikka chidamliligi tahlili.....	171
13.5.Investitsiyalarda qaltislik darajasi.....	173
13.6.Investitsiyalarda qaltislik darajasini bosqichma-bosqich baholash.....	177
Qisqacha xulosalar.....	181
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	182
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	182
Ilovalar.....	183
1-ilova.....	183
2-ilova.....	185
3-ilova.....	187
4-ilova.....	190
5-ilova.....	192
6-ilova.....	194
7- ilova.....	195
8-ilova.....	197
Foydalanilgan adabiyotlar.....	200